

תקציר

את עבודתנו פתחנו בשאלה: "האומנם הייתה 'התקררות מיסטית' בחסידות המאוחרת בכלל ובמאה העשרים בפרט". הדעה המחקרית השלטת סוברת כי החסידות איבדה את היסודות המיסטיים שלה החל מהמחצית של המאה התשע עשרה.¹ הראנו שתמונה זו אינה שלמה וכי קשה לאפיין את המיסטיקה החסידות באופן אידיאלי וגורף. עמדנו על חוסר המחקר הקיים בחסידות המאוחרת בכלל וביסוד החוויתי בפרט, וכי פרמטרים מסויימים שנבחרו כדי לאפיין את המיסטיקה החסידית - פרמטרים אשר הניבו בסופו של דבר את המסקנה כי החסידות איבדה את יסודותיה הרוחניים - אינם הפרמטרים היחידים.

לאחר שהצגנו מאפיינים מספר למיסטיקה על ידי מגמה השוואתית למחקרי מיסטיקה עולמית והגדרנו מיסטיקה כ"העצמת" (empowerment) חוויית נוכחות האל, יצאנו לבחון האם קיימות תופעות של הגות מיסטית בחסידות המאה העשרים.

בעבודתנו בחרנו מספר קריטריונים לאפיין את התופעה המיסטית, כמו: "העצמה" (empowerment) על פי מחקריו של ג'ס הולנבק ומשה אידל,² השאיפה לנבואה אקסטאטית-מיסטית והדחף לראיית האל בזיקה לאיסור ראיית האל, בעיקר על פי מחקרה של חביבה פדיה ומחקריו של אליוט וולפסון.³

מצאנו כי לצד התקררות מיסטית מסוימת בחסידות של שלהי המאה התשע עשרה והמאה העשרים, התקיימו מגמות של העצמה מיסטית ושל נבואה אקסטאטית, כאשר הטכניקה המושמשת ביותר למימוש יסודות מיסטיים אלו היא - טכניקת הדמיון (Imagery Technique). הוכחנו כי למרות שאפשר למצוא שימוש בטכניקת הדמיון במשך כל תקופת החסידות, במאה העשרים טכניקה זו מופיעה באופן אחר השונה הן בכמות והן באיכות וכן היא בעלת אפיון אחר המביאה לשיאים חדשים. עד שלהי המאה התשע עשרה השימוש בטכניקה זו היה בדומה לפרקטיקה הקבלית-לינגוויסטית. כלומר, השימוש הנפוץ בהדמייה (Imaging) היה לדמות

¹ מנדל פייקאז' הכתיר את חלקו הראשון של ספרו, **חסידות פולין: מגמות רעיוניות בין שתי המלחמות ובגזרות ת"ש - תש"ה**, ירושלים תשנ"ז, במילים אלה: "מרדיקליזם דתי לשמרנות והסתגלות"; הנ"ל, "ספיריטואליזם דתי נגד הציונות ואלטיזם דטרמיניסטי: לקחי דרשותיו של האדמו"ר מפרצה (1866 – 1930)", בתוך: ר' אליאור י' ברטל וח' שמרוק (עורכים): **צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 279 – 292; י' דן, "החסידות במאה העשרים", **מדעי היהדות: במת האיגוד העולמי למדעי היהדות** 31 (תשנ"א), עמ' 133 – 139; ד' אסף, "היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות", בתוך: הנ"ל (עורך), **צדיק ועדה: היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות**, ירושלים תשס"א, עמ' 19 – 21.

² J. B. Hollenback, *Mysticism: Experience, Response, and Empowerment*, Pennsylvania State University Press 2000; M. Idel, *Enchanted Chains*, Los Angeles 2005; מ' אידל, **החוויה המיסטית אצל אברהם אבולעפיה**, ירושלים תשס"ב. הנ"ל, **החסידות: בין אקסטזה למאגיה**, ירושלים תשס"א. הנ"ל, **קבלה: היבטים חדשים**, ירושלים ותל אביב תשנ"ג.

³ לדוגמת: ח' פדיה, "ראייה נפילה שירה", **השתוקקות ראיית האל והיסוד הרוחי במסתורין היהודי הקדום**, **אסופות ט (תשנ"ה)**, עמ' רלז-רעז; הנ"ל, **המראה והדיבור: עיון בחוויית ההתגלות במסתורין היהודי הקדום ובקבלה**, לוס אנג'לס תשס"ב; E. R. Wolfson, "Iconic visualization and the imaginal body of God: The role of intention", *Modern Theology*, 12, 2 (1996), pp. 137-162; idem, *Through a Speculum that Shines: vision and imagination in medieval Jewish mysticism*, Princeton, N. J. 1994.

אותיות שם ה' ולצרפם בדמיון בצירופים קבליים שונים. לעומת זאת בחסידות המאוחרת של שלהי המאה התשעה עשרה ובעיקר במאה העשרים תרגילי ההדמיה אינם לינגוויסטיים והם בעלי אפיון של תסריט מלא: עלילה ארוכה ופעמים מורכבת השזורה מסצנות רבות, מעין חלום בהקיץ או סרט קולנוע. טכניקת דמיון זו, באשר היא משמשת את ה"העצמה" ומהווה את יסוד הנבואה - היא טכניקה מיסטית מובהקת המעלה תהיות באשר לקביעה החד צדדית שנקטו מספר חוקרים על החלשות המגמה הרוחנית בכלל והמיסטיקה בפרט בהגות החסידית.

עסקנו בהוגים ובמנהיגים חסידיים מספר, בעיקר במשנתו המיסטית, קדם-שואה, של הרב קלונימוס קלמיש שפירא (Kalonymus Kalmish Shapiro) האדמו"ר מפיאסצנה (הידוע בשל דרשותיו בגטו וורשה), וכן במשנתו המיסטית של רבי מנחם עקשטיין חסיד דז'יקוב (Dzików).⁴ מצאנו כי מטרת ההדמיה (Imaging) במשנתם היא ל"העצים" חוויות דתיות-ריטואליות לידי חוויות מיסטיות, קרי לידי מפגש חווייתי עם האלוה או מגע באלוהי. מטרה נוספת להדמיה היא לפתח את כושר הדמיון ("הכוח המדמה") על מנת לרכוש נבואה, בעלת אופי מיסטי מובהק. האדמו"ר מפיאסצנה אף שאף להקנות כושר דמיון נבואי לכל וקיווה לראות את כולם נביאים ובכך ליצור תרבות נבואית חסידית ציבורית.⁵

כדי לעמוד על תפיסת הדמיון המופיעה בהגות החסידית המאוחרת ולהסביר את התופעה המפליאה של הופעת פרקטיקות מיסטיות, המבוססות על טכניקת ההדמיה העלילתית, דווקא במאה העשרים, הראנו כי התפתחויות אלו לא התרחשו בחלל ריק אלא במקביל להתפתחויות אירופיות במאה העשרים. הצגנו מודלים פילוסופיים שונים של דמיון שהתפתחו בפילוסופיה המערבית ובפרקטיקות מזרחיות במקביל, ובדקנו את יכולת ההשפעה של מודלים אלו על הוגים חסידיים שישבו במזרח אירופה.

את מקומה של תפיסת הדמיון היוונית (אפלטון, אריסטו) והימי ביניימית (עד לקאנט) שראתה בדמיון כחיקוי של דבר מקורי חיצוני ולא דבר מקורי כשלעצמו, תפסה שיטה פילוסופית מודרנית הרואה בדמיון "דמיון יוצר". תפיסה זו גורסת כי, בדומה למוסיקה, הדמיון מהווה יצירה מקורית פנימית של האדם (רומנטיזם) או בווריאציות יותר מודרניות - מבנה של חשיבה (סארטר) ללא

⁴ הדמות הראשונה נחקרת מאוד, אולם בעיקר בהגות שואה ובהגות חינוכית-פדגוגית. הגותו המיסטית הוזנחה עד לאחרונה, ראה מחקרים חלוציים: צבי לָשֶׁם, בין משיחיות לנבואה: החסידות על פי האדמו"ר מפיאסצנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ז; רון וקס, להבת אש קודש: שערים לתורתו של האדמו"ר מפיאסצנה, אלון שבות תש"ע. הדמות השנייה לא נחקרה עד עתה, למעט עבודה סמינריונית אחת של נתנאל יחיאלי שהוגשה לפרופ' משה אידל, לפני מספר שנים. עקשטיין פרסם בווינה בשנת 1921 ספר מיסטי בשם: "תנאי הנפש להשגת החסידות", וכן מצאנו בחיפוש ארכיונים מאמרים שלו בעברית וביידיש וכן כתבי יד שלו שעוד לא פורסמו ובעבודה זו הם מקבלים התייחסות ראשונית. עם זאת, מטרת עבודה זו לא הייתה להצטמצם רק בשני דמויות אלו אלא לעמוד על הלך רוח, אווירה מסוימת ושורשים מספר (יהודיים וחוץ יהודיים) שמהם ומתוכם הם הושפעו, צמחו ופעלו.

⁵ ג' שלום היה מוכן להכיר במציאותם של מיסטיקנים במאה העשרים, אולם טען שהמיסטיקה הייתה בעבורם חוויה ברשות היחיד בלבד ולכן אין משמעות למיסטיקה שלהם. את "השלב האחרון" של המיסטיקה היהודית, מיסטיקה בעלת משמעות ציבורית, שמטרתה "להשפיע על הדור, להורות דרך לא לאותו יחיד שנפקחו עיניו... אלא להעביר ידיעה זו לזולת" - זיהה שלום עם תחילת התנועה החסידית במאה השמונה עשרה, ותו לא. ראה ג' שלום, **דברים בגו: פרקי מורשה ותחייה**, תל אביב תשל"ו, עמ' 72 - 73. אנו טוענים כי אפשר למצוא מיסטיקה ציבורית אף בחסידות המאה העשרים.

חיקוי של דבר חיצוני. דפוס חשיבה חדש זה הביא להתפתחות של טכניקות דמיון בתחומים רבים בכלל (כמו בפסיכולוגיה: היפנוזה - Hypnosis, אימון אוטוגני - Autogenic Training, דמיון מודרך - Guided affective imagery) ובתחום המיסטי בפרט. דפוס חשיבה זה השפיע גם על תנועת החסידות שראתה בדמיון כלי יצירה מקורי ולא כתפיסת הרמב"ם שטען כי "הדמיון אינו מסוגל בשום אופן להינתק בהשגתו מן החומר... לכן אין להתחשב בדמיון".⁶

תפיסות פילוסופיות ופסיכולוגיות מודרניות של דמיון יכלו לחדור אל החסידות דרך הגות מודרנית מתורגמת מראשית המאה העשרים כדוגמת: תיאודיל ריבו, הדמיון היוצר: מסה פסיכולוגית, תרגם מצרפתית ד"ר ניסן טורוב, ניו יורק-ווארשה-מוסקבה תרפ"א. (במקור: *Essai sur l'imagination créatrice* 1900). בנוסף, עמדנו על יכולות השפעה נוספות כפרקטיקות קדם היפנוטיות כשיטת המסמריזם (תורתו של פרנץ מסמר Franz Mesmer) שהיוותה את התשתית לתרגילי ההדמייה של ההיפנוזה המערבית והיו מוכרות ונפוצות ברחבי אירופה בשלהי המאה התשעה עשרה וראשית המאה העשרים.

עוד ערוץ השפעה היה חדירתם של פרקטיקות ושיטות טיפול פסיכולוגיות-אלטרנטיביות מן המזרח הרחוק, בעקבות הקולוניאליזם המערבי שהביא לא רק את המערב למזרח – אלא גם את המזרח למערב, והפגיש בין תרבויות שונות ורחוקות.

מטרת עבודה זו להאיר מעט את תקופת זוהר זו של מזרח אירופה ולהציג את חסידות המאה העשרים באופן יותר מורכב וזאת בניגוד למקובל במחקר החסידות הרואה בה רק תנועה מנוונת שאבד עליה הכלח, ולהראות שלצד ההתנוונות אפשר למצוא גם תופעות הגותיות של טכניקות מיסטיות מרתקות וייחודיות.

⁶ מורה הנבוכים, ח"א, עג, תל אביב תשס"ג, מהדורת מיכאל שורץ, עמ' 221 - 222.